

NASTANAK I KARAKTER DUALIZMA IZMEĐU POLITIČKE DRŽAVE I GRAĐANSKOG DRUŠTVA

Za metodu Marxova rada već je 1843. bilo karakteristično to što se nije zadovoljavala pukom kritikom političkih ideja.* Marxa je već tada zanimala politička stvarnost. Proučavajući Hegelovu političku filozofiju on se pitao u kakvom je odnosu ta filozofija prema modernoj politici, a pored toga on je vrlo ozbiljno proučavao modernu politiku kako bi dublje pojmió Hegelovu političku filozofiju. U Kreuznachu, gdje je boravio od svibnja do jeseni 1843., nije nastao samo pretežni dio rukopisa o kojem je ovdje riječ »Kritike Hegelova državnog prava«; ovdje se Marx, nakon ženidbe s Jenny von Westphalen, u lipnju i srpnju latío s velikom ustrajnošću i proučavanja povijesti, pri čemu su najznačajnije mjesto zauzimale moderna povijest i moderna politička filozofija. Proučavanje povijesti velikih država — prije svega Francuske, Engleske i Sjedinjenih Američkih Država — Marx je dopunjavao proučavanjem političke misli, naročito Machiavellija, Montesquieua i Rousseaua.¹ Rezultati skladnog povezivanja stvarnih političkih kretanja i ideja veoma su se pozitivno odrazili u njegovoj »Kritici«, posebno u stavovima o razvoju moderne, političke države. Ujedno je taj studij Marxa potakao na to da još više pažnje obrati »građanskom društvu«, čije je značenje ionako već utvrđivao u svojim primjedbama uz 262. paragraf Hegelove »Rechtsphilosophie«.

Marx je osim toga, izvjesno ne neovisno o ranijem bavljenju kulturom starog vijeka, 1843. u »Kritici« pokušao zauzeti i stav prema antičkom svijetu. Njegove misli o tom povijesnom razdoblju su, istina, rijetke i kratke, no to ne znači da su beznačajne za ocjenu i razumijevanje Marxove političke misli u tom razdoblju i za ocjenu njegova odnosa prema Hegelovoj politič-

* Poglavlje iz knjige Adolfa Bibića *Zasebníštvo in skupnost. "Civilna družba" in država pri Heglu in Marxu*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 195—203. (Sintagmu »civilna družba« prevodilac, na osnovi konteksta, te uvida u Marxove originalne tekstove i hrvatske prijevode, prevodi kao građansko društvo.)

¹ Usp. A Cornu, *Karl Marx i Friedrich Engels II*, str. 239 i primjedba na str. 225. Marxovi znameniti kreuznaški svesci sadrže izvratke iz 24 djela. Kao što navodi Cornu, među njima su također bili: Macchiavelli, *Vladar*; Montesquieu, *Esprit des lois*; Rousseau, *Du contrat social*; Wachsmut, *Geschichte Frankreichs im Revolutionsalter*; Ranke, *Deutsche Geschichte*; Hamilton, *Nordamerika*. — O Marxovim kreuznaškim svescima i njihovu značenju za razvoj Marxovih pogleda na državu i društvo usp. zanimljive hipoteze u N. I. Lapin, *Molodoj Marks*.

koj filozofiji.² S obzirom na njih Marxov pogled na modernu političku državu postaje još plastičniji. Za antičku je državu bilo karakteristično — a u tomu je Marx suglasan s Hegelom — to da je u njoj javna stvar, *res publica*, zbiljski bila stvar pojedinca, te je bilo govora o »supstancijalnom jedinstvu naroda i države«.³ Politička država u njoj još nije bila nešto odvojeno od njezina materijalnog sadržaja, jer je politički život bio jedini sadržaj slobodnog građanina. Narod je u antičkoj državi bio suveren.⁴ No, Marx mnogo jače od Hegela naglašava prisutnost privatnog elementa u antičkom polisu: ako se privatnost ne pojavljuje u životu slobodna građanina ona se ipak utjelovljuje u životu robova: »Privatni čovjek je rob«,⁵ ili građansko društvo bilo je rob političkog.⁶

Mnogo više antičkog polisa Marxa, međutim, ovdje zanima, u skladu s njegovim fundamentalnim problemom, antiteza između srednjeg vijeka i modernog doba. Glavna njegova pažnja nedvojbeno je bila usmjerena na pitanje kako je došlo do diferencijacije između građanskog društva i političke države u novovjekovnoj povijesti. To je Marxa, međutim, prisiljavalo na to da pokuša shvatiti povijesnu specifičnost srednjeg vijeka čijim je raspadanjem, kako je ustvrdio, uopće tek došlo do tog razlikovanja u stvarnom životu. Tek time što je uočio specifičan karakter srednjeg vijeka i povijesnu specifiku moderne, zapravo buržoaske epohe, Marx je sebi stvorio i jedan od bitnih kriterija za ocjenu Hegelove političke filozofije. Time si je posebno olakšao ocjenu Hegelovih pokušaja da pomoću medijacijske uloge staleža integrira civilno društvo i državu. S druge strane, upravo su proturječnosti u Hegelovoj konstrukciji staleža i zakonodavstva pomogle Marxu da jasnije pojmi posebnosti modernog svijeta, naročito njegove dualističke strukture, izražene u privatnoj sferi građanskog društva i javnoj sferi države.

Marx u analizi srednjeg vijeka polazi sa stajališta da je u njemu prevladavao princip identičnosti između građanskog društva i države.⁷ Marx smatra kako je za srednji vijek bilo karakteristično da su društveni elementi kao što su vlasništvo, korporacija, trgovina, društvo, imali izravno politički karakter. Svaka privatna sfera bila je ujedno i politička sfera ako se u zemljoposjedu, korporacijama i staležima kao takva uzdizala na državno-političko područje.⁸ Stoga se u srednjem vijeku nije znalo za moderno razlikovanje između privatnog i javnog područja života; privatno područje nije više bilo rob, odvojen kao bespravni privatni stalež od politike, već je kao privatno područje bilo izravno uzdignuto u državnu sferu: »U srednjem vijeku politički je ustav bio ustav privatnog vlasništva.«⁹ To je ujedno značilo da u toj povijesnoj epohi nije bilo razlikovanja između staleža u građanskom, privatnom značenju i staleža u političkom, značenju. Staleška struktura društva bila je izravno politički opredjeljena: njezina »egzistencija bila je egzistencija dr-

² O utjecaju antike i posebno antičkog polisa na Marxa u tom razdoblju postoje različiti stavovi. Popitz (*Der entfremdete Mensch*) relativizira taj utjecaj, ustvrđujući kako je za Marxovu koncepciju povijesti značajno da mu nedostaje grčki ideal, no dodaje (S. 85) »Premda je na njegovu ideju o zajednici vjerojatno ne ponajmanje utjecalo njegovo rano bavljenje svijetom grčke misli«. Mnogo odlučnije ustvrđuje utjecaj antičkog polisa na Marxove političke poglede tog vremena Lewalter, *Zur Systematik der Marx'schen Staats- und Gesellschaftslehre*.

³ *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, Marx-Engels, *Werke*, Bd. 1, S. 234.

⁴ *Ibid.*, S. 234, 240.

⁵ *Ibid.*, S. 234.

⁶ *Ibid.*, S. 276.

⁷ *Ibid.*, S. 275.

⁸ *Ibid.*, S. 275, 276, 233. Usp. i Marx, *Zur Judenfrage*, S. 369, MEW 1

⁹ *Ibid.*, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, S. 233.

žave»¹⁰ zakonodavna djelatnost staleža bila je tek »posebna emanacija njihovog općeg političkog značenja i učinka«.¹¹ Uspon staleža do zakonodavne djelatnosti nije značio to da je stalež tek u zakonodavstvu morao zadobiti političko značenje, nego je značio tek to da se stalež uzdignuo do opće stvari kao do svoje privatne stvari: »Srednjovjekovni staleži kao političko-staleški element nisu došli ni do kakvog novog određenja. Nisu postali *političko-staleški* time što su sudjelovali u zakonodavstvu, već su sudjelovali u zakonodavstvu zato što su bili *političko-staleški*.«¹² Srednji vijek kao razdoblje, identičnosti između političkoga i privatnoga, između građanskog društva i države, između javne i privatne sfere, za Marxa, međutim, nije bio razdoblje neke harmonične zajednice, već je on naprotiv i u njemu vidio prevladavanje dubokog dualizma; doduše ne dualizma privatne i javne sfere kao u moderno doba, nego dualizma socijalne prirode čovjekove djelatnosti, koja bi se morala funkcionalno uključivati u čovjekovu generičnu bit, u društvo kao cjelinu, a u zbilji ga je u obliku privilegije isključivala i ograničavala u izolirana društva nasuprot društvu kao cjelini.¹³ Srednji vijek se u Marxovoj koncepciji svodi na slijedeću karakteristiku: »Stalež nije samo utemeljen na razdvajanju socijeteta kao vladajućem zakonu, nego čovjeka razdvaja od njegova općeg bića, pretvara ga u životinju koja izravno čini jedno sa svojom određenošću. Srednji vijek je *životinjska* povijest čovječanstva, njegova zoologija.«¹⁴

Nasuprot identiteta između građanskog društva i države — karakterističnim za srednji vijek (a koji se zbog feudalnog partikularizma pretvorio u razdvajanje čovjeka od njegove socijalne biti) — Marx je smatrao da je *moderno razdoblje* u kojem se konstituirala diferencijacija između privatnog i javnog područja, povijesni napredak.¹⁵ Sam nastanak modernog razdoblja, a time razdvajanja između građanskog društva i države, Marx povezuje s apsolutnom monarhijom u kojoj je »birokracija nametnula ideju jedinstva nasuprot različitim državama u državi«.¹⁶ No, apsolutna monarhija nije mogla do kraja dokinuti identitet između staleža kao političkih i staleža kao socijalnih kategorija. Francuska je revolucija i ovdje značila presudan preokret: time što je dovršila pretvaranje političkih staleža u socijalne potisnula je staleške razlike u privatnu sferu i oduzela im izravno značenje za politički život. Bijaše dostignut presudan obrat u modernoj politici. »Time je dovršeno razdvajanje političkog života i građanskog društva.«¹⁷

Iako je Marx od samog početka svoje »Kritike« polazio — kao što smo vidjeli — od pretpostavke kako je za moderno razdoblje karakteristično prevladavanje dualizma između privatne sfere građanskog društva i javne sfere države, ta spoznaja sve do ovog trenutka nije bila dobila povijesno utemeljenje niti je teorijski bila izražena u tako odlučnom obliku. Marxu se problem moderne politike postavio u kristalno čistom obliku. Partikularističko srednjovjekovno jedinstvo socijalnog i političkog dokinuto je tamo gdje je pobijedio reprezentativni sistem i na njegovo mjesto stupa novovre-

¹⁰ Ibid., S. 276

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Ibid., S. 285

¹⁴ Ibid., usp. S. 233

¹⁵ Ibid., S. 275

¹⁶ Ibid., S. 283

¹⁷ Ibid., S. 284

menski dualizam privatničkog građanskog društva i univerzalističke političke države. Takva dualistička priroda modernog života ima bitne posljedice za odnos obiju sfera. Ako se u srednjem vijeku političko konstituiralo izravno iz privatnog, ako su u njemu političke funkcije bile samo poseban izraz opće prirode privatne sfere, u novom dobu političko više nema neposredno privatnu prirodu. Da bi neka privatna sfera postala političkom, da bi dobila političko značenje, mora potpuno staviti u zgradu svoju specifičnu privatnu prirodu, mora proći proces potpune »transsupstancijacije« i uzdići se u političku sferu, u sferu političke države kao potpuno pročišćena egzistencija koja svojom čistom univerzalnošću nije samo potpuno različita od građanskog društva, nego mu je izravno suprotna.¹⁸ No, posljedice takve dualističke prirode modernog svijeta ne izražavaju se samo na globalnoj razini građanskog društva i političke države već dolaze do izražaja i na razini individue. Ni pojedinac nije cjelovito biće, rascijepljen je i razdvojen na pripadnika građanskog društva i na pripadnika političke države, privatnik i homo politicus, bourgeois i citoyen stoje jedan nasuprot drugome. Građansko društvo i država su razdvojeni. Stoga su razdvojeni i građanin države i građanin kao član građanskog društva. Građanin države mora stoga bitno rascijepiti samog sebe. Ne sebe kao na zbiljskog građanina države nailazi u dvostrukoj organizaciji, u birokratskoj — ta je izvanjsko formalno određenje onostrane države, sile vladanja, koja ne tangira njega i njegovu samostalnu zbilju — te u socijalnoj organizaciji građanskog društva. Ali, u ovoj kao privatnik stoji izvan države; ona političku državu kao takvu ne tangira. Prva je organizacija države za koju on uvijek predstavlja materiju. U prvoj se država prema njemu odnosi kao formalna suprotnost, u drugoj on se sam prema državi odnosi kao materijalna suprotnost. Da bi se, dakle, odnosio kao zbiljski građanin države, da bi zadobio političko značenje i djelotvornost, mora istupiti iz svoje građanske zbilje, mora se apstrahirati od nje, mora se iz čitave te organizacije povući u svoju individualnost; jer, jedina egzistencija koju nalazi za svoje državno građanstvo jest njegova čista, puka individualnost, budući da je egzistencija države kao vlade gotovo bez njega, a njegova je egzistencija u građanskom društvu dovršena bez države. Razdvajanje građanskog društva i političke države pojavljuje se nužno kao razdvajanje političkog građanina, građanina države, od građanskog društva, od njegove vlastite zbiljske, empirijske zbilje, jer je kao državni idealist sasvim drukčije, od svoje zbilje različito, razlikovano, suprotstavljeno biće. Građansko društvo izvodi ovdje unutar sebe samog odnos države i građanskog društva koji s druge strane već postoji kao birokracija.¹⁹ Naveli smo donekle duži Marxov citat, jer bismo ga teško mogli sažeti bez opasnosti da osiromašimo misao koju sadrži. Dualistička struktura modernog svijeta sada se Marxu ukazuje u još opširnijem smislu: ne samo dualizam građansko društvo — politička država, nego i rascijepljenost na čovjeka i građanina bitna su karakteristika modernog svijeta. Politika u svojem neposrednom obliku nije nešto sadržajno, materijalno; ona je tek forma čiji je sadržaj izvan nje. Čovjek kao empirijska društvena egzistencija jest izvan političkog postojanja koje se tako pretvara u nebo jednakosti nasuprot nejednakosti

¹⁸ Ibid., S. 280—281

¹⁹ Ibid., S. 281—282

građanskog društva. Dualizam privatnog i javnog, posebnog i općeg, društvenog i političkog, prožima cjelokupni čovjekov život. To je trenutak Marxove »Kritike«, u kojem je njegova dijagnoza modernog svijeta i moderne politike tim djelom dostigla vrhunac koji nije mogao ostati bez posljedica ni s obzirom na njegove stavove o Hegelovoj konstrukciji zakonodavstva ni za daljnji razvitak njegovih političkih stavova koji su se već iste godine ponajprije kristalizirali u »Židovskom pitanju«. Marx se tu nedvojbeno nadovezao na bitne motive moderne političke misli — posebno je očit Rousseauov utjecaj — a ujedno je isprepletao te teorijske motive s realnim povijesnim procesom, što je ostalo stalnom karakteristikom njegove metodologije.

Ne smijemo previdjeti da se Marxova pažnja, usmjerena ovdje prije svega na razvoj i karakter diferencijacije građanskog društva i političke države, uvijek vraća na fenomen birokracije. Marx svoju kritiku birokracije, o kojoj je već bilo riječi, nije dopunio samo time što je identificirao njezino povijesno podrijetlo u apsolutnoj monarhiji; i fenomen birokracije je postavio u samu žižu razmišljanja o dualističkoj strukturi modernog svijeta: građansko društvo se pretvara u birokraciju kada se mora prožeti državnom supstancijom koju u političkoj državi proizvodi upravo državno činovništvo.

Ako je Marx tako na općoj razini označio moderni svijet kao svijet rascijepljenosti na privatnu sferu bourgeoisiea i javnu sferu citoyenena i ako je također označio svijet citoyenena kao голу formu, ostaju nam, prije no što se vratimo Marxovoj neposrednoj kritici Hegelovih konkretnih političkih pogleda, dva pitanja: kako je Marx gledao na građansko društvo? I kako je vrednovao dualističku prirodu novovjekovnog svijeta?

Kao što smo već napomenuli na jednom drugom mjestu, Marxova »Kritika« iz 1843. ne govori o onom dijelu Hegelove »Filozofije prava« koji nosi naslov »građansko društvo«. To, međutim, ne znači da Marx uopće nije izrekao misli koje bi se odnosile na građansko društvo. Već smo do sada mogli, naime, vidjeti da je njegova kritika bila usmjerena protiv načina na koji je Hegel konstruirao odnos građanskog društva i političke države. Spoznaja do koje je Marx dospio već na početku svoje kritike morala ga je poticati na to da raščisti i svoj odnos prema sadržaju realnog građanskog društva. Povijesna istraživanja koja je započeo, još su više izoštrila problem specifične prirode građanskog društva koje je nastalo u modernog doba i konačno se nametnulo francuskom revolucijom. Marx je, naime, bio posve svjestan toga da je konstituiranje dualističke strukture modernog svijeta moralo utjecati i na promjenu polova tog dualizma — kao što je samo konstituiranje tog dualizma već bilo posljedica promijenjenih realnih društvenih odnosa. Za smjer njegovog intelektualnog razvitka značajna je njegova ovdje već spomenuta namjera da izvrgne kritici i Hegelove poglede na »građansko društvo«.²⁰ Marxove izjave o tim namjerama dane su u kontekstu koji ne svjedoči samo o aktualnosti kakvu je za Marxa sada dobio fenomen »građansko društvo«, nego otkriva i njegovu svijest o tomu kako su spoznaje o građanskom društvu koje ovdje navodi, djelomične i nepotpune, te privremene u onoj mjeri u kojoj ih je namjeravao proširiti, probuditi i dopuniti u posebnoj kritici »građanskog društva«. Njegovi stavovi o građanskom dru-

²⁰ Ibid., S. 284: »Ali, o tome nećemo govoriti ovdje, nego u kritici Hegelova prikazivanja građanskog društva«. Te S. 287: »Više o tomu razviti u odjeljku: 'građansko društvo'«.

štvu sadrže, međutim, već sada toliko značajne elemente da ne možemo mimo njih, iako je tumačenje tih elemenata, na što upozorava i M. Rossi,²¹ vrlo složeno.

Marx polazi od zaključka da se dovršenim dualizmom građanskog društva i države promijenilo i građansko društvo.²² Identitet socijalnog i političkog od sada je sačuvan samo još u birokraciji, dok su se ostali staleži privatizirali i kao privatni staleži postavili protiv političke sfere.²³ To, međutim, još nije sve. Staleži su se promijenili i po svojoj prirodi: suprotno srednjovjekovnim staležima individua nije uključena u suvremeni stalež kao u tvorevinu koja bi ga strogo vezala uza se; pojedinac po slučajnosti pripada određenom staležu ili uopće ne pripada nijednome. Marx traži razlike još i dalje: u suvremenom građanskom društvu ni *rad* i potreba ne predstavljaju »samostalno tijelo«. Stalež je tek izvanjsko određenje individua, jer nije »inherentan« samom radu, nego znači »diobu masa koje se oblikuju nepostojanom, a samo nastajanje tih masa jest samovoljno i nije organizacija.«²⁴ Tako se događa da radovi neke vrste uopće ne oblikuju stalež građanskog društva (primjer liječnika) dok druge vrste radova (primjer trgovca) pripadaju različitim staležima. Marx u svrhu još točnijeg određenja razlike između strukture srednjovjekovnog društva i modernog građanskog društva uvodi pojmovno diferenciranje između staleža (*der Stand*) i socijalnog položaja (*die soziale Stellung*): ako ga pravilno shvaćamo on »staležom« smatra »*der wirkliche Stand*«, to jest onaj stalež koji se konstituira s obzirom na čovjekovu supstancijalnu djelatnost, s obzirom na njegov rad; a »socijalnim položajem« smatra ono što novija sociologija nazivlje socijalnim statusom koji je, po Marxu, određen prije svega bogatstvom.²⁵ Princip građanskog društva nije ni prirodna potreba, ni politika, nego »uživanje i sposobnost za uživanje«, »novac i naobrazba.«²⁶ Posljedica je toga da su sva određenja čovjeka kao pripadnika građanskog društva puko izvanjska, podređena i nebitna, određenja koja pojedinca istina nužno povezuju s cjelinom, no ne znače neku trajnu vezu budući da ih pojedinac po principu samovolje (*Willkür*) može odbaciti. »Sadašnje građansko društvo je izvedeni princip *individualizma*; individualna egzistencija je posljednja svrha; djelovanje, rad sadržaj itd. samo su sredstva.«²⁷ Čovjekova prava bit se u takvom svijetu ne može realizirati na području rada i drugih determinanti koje određuju čovjeka kao pripadnika građanskog društva, nego jedino u političkoj sferi gdje se čovjek ozbiljuje kao kolektivno biće.²⁸ Zar to znači da Marx prihvaća političku državu kao rješenje problema čovjeka u modernom svijetu? Da li odobrava takvo stanje u kojem je građansko društvo razdvojeno od političke države, u kojem je politička država jedino utočište čovjeka kao društvenog bića? Da li je Marx ovdje suglasan s Hegelom koji je u državi vidio najviše utjelovljenje čovjekove realne slobode? Sva dosadašnja usmjerenost Marxove kritike govori protiv takve Marxove solucije. Odbacivanjem srednjovjekovnog

²¹ Mario Rossi, *Marx e la dialettica hegeliana*, II, p. 392

²² *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, S. 284

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Usp. Mario Rossi, *op. cit.* S. 393

²⁶ *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, S. 285, S. 284

²⁷ *Ibid.*, S. 285. Na jednom drugom mjestu Marx, međutim, s odobravanjem navodi Hegelovu oznaku građanskog društva kao *bellium omnium contra omnes* (*ibid.*, S. 243)

²⁸ *Ibid.*, S. 285

identiteta staleža u privatnom i političkom smislu on nije prihvaćao moderno razdvajanje čovjeka i građanina kao idealno stanje. To je stanje odobravao samo kao relativni napredak s obzirom na srednjovjekovni princip, kao napredak koji, međutim, sadrži novu i u određenom smislu još obuhvatniju proturječnost: između čovjeka kao »supstancijalno djelatnog«, to jest radnog bića i građanina kao golog oblika, između sadržaja čovjekove djelatnosti koji je partikularan i partikulariziran i oblika politike, koji je univerzalan. No, ostavimo Marxu neka nam kaže, barem na razini »Kritike« iz 1843, konačni sud o modernom svijetu što ga je uvela francuska revolucija: »Moderno vrijeme, civilizacija, radi suprotnu grešku. Čovjeka razdvaja od njegovog predmetnog bića kao nečega puko *izvanjskog*, materijalnog.«²⁹ U to vrijeme — kao i kasnije — Marxov društveno-politički ideal, dakle, nije bio »apstraktni dualizam«,³⁰ nego, upravo obratno, takvo uređenje čovjekovog kolektivnog života u kojem bi se »oblik« i »sadržaj« međusobno prožimali, u kojem bi bili integrirani čovjekova »predmetna«, radna bit i njegovo grupno postojanje, u kojem bi bila postignuta zbiljska sinteza pojedinačnog, posebnog i općeg interesa. Ukratko, uređenje u kojem će politika prestati biti, kao što je to po Marxovoj ocjeni u moderno vrijeme, *otuđena* sfera čovjekova života, kakvom se pokazala ne samo na razini pojedinih područja (monarh, birokracija), nego i u samoj bitnoj dualističkoj strukturi moderne povijesne epohe.³¹ Marx je nakon nekoliko mjeseci u tekstu »Prilog kritici Hegelove pravne filozofije: Uvod« otkrio društvenu snagu (proletarijat) koja je po njemu jedina sposobna realno povijesno ozbiljavati i ozbiljiti takvu povijesnu sintezu čovjeka i njegova grupnog života. Sada je Marx još dosta daleko od tog svog bitnog dostignuća kojim je prešao već na pozicije komunizma. Ipak ne smijemo predvidjeti da Marx već u »Kritici« iz 1843. nije potpuno zanemario fenomen koji ga kasnije dovodi takvom rezultatu. On je ne samo već unutar samog građanskog društva zapazio suprotnost između čovjekova socijalnog statusa i njegova rada, nego je govorio i o posebnom »staležu«, staležu »neposrednog rada« koji nosi cjelokupno građansko društvo a da pri tom nije njegov dio u pravom smislu riječi: »Karakteristično je samo to što neposjedovanje i *stalež neposrednog rada* ne predstavljaju toliko stalež građanskog društva, nego prije tlo na koje se oslanjaju i na kojem se kreću njegovi krugovi.«³²

Napredak koji je Marx napravio s obzirom na svoj dosadašnji razvitak jest očigledan. Proučavanje povijesne dinamike otkrilo mu je bitnu razliku između srednjeg vijeka i modernog doba; pokazalo mu je da se moderno doba razlikuje od srednjeg vijeka po tomu što u njemu na globalnoj razini prevladava dualizam između građanskog društva i političke države, te na razini pojedinca razdvojenost na *bourgeois* i *citoyen*; razotkrio mu se apstraktni formalni karakter moderne političke države iz kojega je isključen empirijski sadržaj čovjekove predmetne djelatnosti; s druge strane, postala mu je jasnijom instrumentalistička bit građanskog društva u kojem se sve pretvara u sredstvo užitka. Marx ovdje još nije konceptualizirao unutrašnju

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid., S. 233

³¹ Stoga nije slučajno da je Marx s odobravanjem govorio o organskoj koncepciji politike ne samo u *Rajnskim novinama* nego i u *Kritici iz 1843.* (Usp. S. 210) No, Marxov se organicizam, kao što smo vidjeli, već do sada i kao što ćemo još vidjeti, bitno razlikovao od Hegelova prije svega po svojem demokratskom patosu.

³² *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*, S. 264

strukturu građanskog društva u pravcu globalne *klasne* bipolarnosti, no već je dopro do dvije bitne spoznaje koje su ga vodile tomu: zapazio je da su čovjekov radni i socijalni položaj unutar građanskog društva u suprotnosti; identificirao je stalež »neposrednog rada« kao posebnu društvenu kategoriju koja je temelj cjelokupnog kretanja društva, a ujedno je postavljena izvan građanskog društva.

Cjelokupna moderna politika Marxu se razotkrila kao područje otuđenja koje je, kao univerzalni oblik, ipak značilo napredak u odnosu na srednjovjekovni privatistički identitet društvenog i političkog. Marxu je bilo stalo do toga da se uspostavi takva politička zajednica u kojoj će biti nadiđen moderni dualizam privatne i javne sfere, u kojoj će biti postignut organski sklad između čovjeka i društva. Razumljivo je da je Marx takvim stavom o državi i građanskom društvu i takvom perspektivom za nadilaženje dualizma između njih došao do točke na kojoj je mogao ocijeniti Hegelove konkretne pokušaje da medijacijskom integracijskom ulogom staleža postigne bitnu sintezu građanskog društva i države, pojedinačnog i posebnog interesa pojedinog čovjeka i javnog općeg interesa građana. Ne smijemo, međutim, zaboraviti da Marx svoje povijesne i teorijske stavove koje smo upravo prikazali nije razvio samo proučavanjem povijesti, nego i kritičkim studiranjem Hegelove filozofije države. To mu je filozofija svojim unutrašnjim proturječnostima u kojima su bile sadržane, kao što je ustvrdio i kao što će ustvrđivati, empirijske proturječnosti postojećeg svijeta izoštrila pogled na realne proturječnosti, a ujedno ga je svojim idealističkom mistifikacijom poticala na to da je suoči s dva kriterija: s konstituiranjem čistog tipa političke države koju je svjetski-povijesno afirmirala francuska revolucija i s koncepcijom organske zajednice u kojoj bi bio nadiđen dualizam političke države i građanskog društva — što je bila i zamisao Hegelova »principa modernih država«. Nakon što je Marx već na primjeru Hegelova monarha i njegove snage vladanja pokazao da Hegelu nije uspjelo integrirati građansko društvo i državu prije svega zbog toga što je isključivao iz tih funkcija države narod, razumljivo je da su ga problem i priroda političkog sudjelovanja naroda u »staleškom« aspektu zakonodavstva još više zanimali i da su mu poslužili kao bitno mjerilo uspjeha ili neuspjeha Hegelove organizacijske konstrukcije izražene u toliko često spominjanom paragrafu 260 »Rechtsphilosophie«.

Prijevod

Nadežda Čačinovič-Puhovski